

ENGELLİ ÇOCUĞU OLAN VE ÇOCUĞU ENGELLİ OLMAYAN ANNELERİN ANKSİYETE, DEPRESYON VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Kabul Tarihi: 31.10.2016

Yayın Tarihi: 05.06.2017

Gülşah TURA¹

Öz

Bu çalışmada engelli çocuğu olan ve çocuğu engelli olmayan annelerin psikolojik sağamlık, anksiyete ve depresyon düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırma 75'i engelli çocuğa sahip anne ve 75'i ise çocuğu engelli olmayan 150 anneye gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama araçları olarak Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Depresyon Envanteri ve Connor-Davidson Psikolojik Sağamlık Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanlar açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığı bağımsız örneklemelerde t testi kullanılarak incelenmiştir. Analizler SPSS 11.00 programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre engelli çocuğu olan annelerin anksiyete ve depresyon puanlarının, çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete ve depresyon puanlarından daha yüksek olduğu, engelli çocuğu olan annelerin psikolojik sağamlık puanlarının ise çocuğu engelli olmayan annelerin psikolojik sağamlık puanlarından daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli Çocuğu Olan Anne, Psikolojik Sağamlık, Anksiyete, Depresyon.

EXAMINATION OF THE MOTHERS WHO HAVE HANDICAPPED CHILDREN AND THE MOTHERS WHO HAVE NOT HANDICAPPED CHILDREN IN TERMS OF ANXIETY, DEPRESSION AND RESILIENCE

Abstract

In this study it is aimed at comparison of the levels of the mothers who have handicapped children and have not handicapped children in terms of psychological anxiety, depression and resilience. The research has been realized with 150 mothers, 75 mothers who have handicapped children and 75 mothers who have not handicapped children. Beck Anxiety Scale, Beck Depression Inventory and Connor-Davidson Resilience Scale are used as data collection tools. Becoming significantly different or not becoming different of the participants statistically has been examined in the independent sample by using *t* test. Analysis is made by using SPSS 11.00 program. According to the results of the research the anxiety and depression points of the mothers who have handicapped children are higher than that of the mothers who have not handicapped children. On the other hand, the resilience points of the mother who have handicapped children are lower than that of mothers who have not handicapped children.

Keywords: Mother Who Have Handicapped Children, Resilience, Anxiety, Depression.

1.Giriş

Aile, toplumsal bir kurum olarak varlığını sürdürürken aynı zamanda da toplumun temelini oluşturmaktadır. Bir çocuğun doğumu ailelerin yaşamında en önemli dönüm noktalarından biridir. Sağlıklı bir çocuğun ailede meydana getirdiği değişiklikler, doğan çocuğun engelli olduğunun öğrenilmesi ile oldukça karmaşık ve zorlu sonuçlar yaratabilmektedir (Bilal ve Dağ, 2005:57).

¹ Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, gulsah.tura@kocaeli.edu.tr.

Doğan çocuğun engelli olması, eşleri bireysel olarak etkileyeceği gibi eşler arasında evlilik ilişkilerinin bozulmasına da neden olabilmektedir. Böyle bir durumun aile için birtakım olumsuzluklara yol açtığı bilinmektedir (Damiani, 1999:36; Özşenol ve diğ., 2003:156).

Engelli çocuk, zihinsel özellikleri, duygusal yetenekleri, nörolojik ve fiziksel özellikleri, sosyal davranışları ve iletişim becerileri yönünden ortalama ya da normal bir çocuktan farklı olan, bunun için profesyonel yardım alması gereken çocuktur (İçağasıoğlu, 2002). Engelli çocukların doğumu engeli ne olursa olsun özellikle annelere daha fazla görev ve sorumluluk getirmektedir. Sorumluluğun büyük kısmının annenin üzerinde olması annenin, engeli olan çocuğuyla ilgili tüm güçlükleri çözmesinde daha aktif rol almasında ve daha çok çaba göstermesine neden olmaktadır (Dönmez, Bayhan ve Artan, 2000:17; Duygun ve Sezgin, 2003:39). Engelli çocuk ailelerinde anneler, çocuklarının bakımıyla çok fazla ilgilenmeleri nedeniyle sahip oldukları diğer rollerden vazgeçmektedirler.

Sonuçta bu annelerin sosyal aktivitelere katılımlarında ve sosyal yaşamlarında azalma meydana gelmektedir (Bright, Hayward ve Clement, 1997: 68). Bu süreçte özellikle anneler daha çok stres altına girmekte, daha fazla kaygı ve depresyon belirtileri göstermektedirler (Kazak ve Marvin, 1984:68; Ryde-Brant, 1990:184; Dyson, 1991:623; Esdaile ve Greenwood, 2003:123).

Psikolojik sağlık oldukça zor koşullara karşın kişinin bu olumsuz zor koşulların başarıyla üstesinden gelerek uyum sağlayabilme yeteneği olarak tanımlanmıştır (Block ve Kremen, 1996:350; Jacelon, 1997:123). Benzer bir tanımda ise psikolojik sağlık, stresli yaşam olaylarına maruz kalmasına karşın bireyin bu yaşam olaylarına ve güçlüklerle uyum sağlayabilme yeteneği olarak tanımlanmıştır (Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000:543). Bu tanımlardan yola çıkarak psikolojik sağlamlığı açıklamak için iki önemli koşula ihtiyaç duyulmaktadır. Birincisi, bireyin önemli zorluklara ya da travmalara maruz kalması ya da yüksek riskli ortamlarda bulunmasıdır. İkincisi ise maruz kalınan bu zorluklara ya da riskli ortamlara karşın bireyin, bu zorluklarla baş etmesi, iyi bir gelişim göstermesi ve uyum sağlamasıdır (Masten ve Obradović, 2007:12).

Aile üyelerindeki kronik hastalıklar, sevilen birinin kaybı, boşanma, yoksulluk, doğal afetler gibi travmatik yaşantılar kişinin psikolojik olarak sağlıklı bir yaşam sürmesinde ve psikolojik sağlık göstermesinde risk faktörleri olarak ifade edilmektedir (Norman, 2000:5). Engelli çocuğa sahip olma, çocuğun belli gelişim alanları açısından yetersizlikten etkilenmiş olmasından dolayı anne için başa çıkılması gereken stres verici bir durumdur. Engelli çocuğa sahip olan annelerin karşılaştıkları stres ya da kriz durumlarıyla etkin başedebilmeleri, çocuklarına gerekli bakımı ve desteği sağlayabilmeleri ve annelerin kendi psikolojik sağlıklarını korumaları açısından son derece önemlidir. Yapılan çalışmalarda bu annelerin stresle etkili bir şekilde baş edemedikleri, artan düzeyde kaygı ve depresyon yaşadıkları görülmektedir (Macias ve diğ. 2003:1230). Anneler bu yoğun stresli ve uzun süreli durumla başetmede genellikle yetersiz kalabilmekte ve dolayısıyla psikolojik sağlamlıkları bozulabilmektedir.

Engelli çocuğun bakımından birinci derecede sorumlu olan anneler hakkında bilgi sahibi olmak, ailelerin karşılaşılabileceği güçlükleri daha iyi anlamaya yardımcı olabilir. Bu nedenle ülkemizde engelli çocuğa sahip ailelere yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır. Engelli bir çocuğa sahip olmak aileye çok büyük bir yük getirmekte ve özellikle anneler bu durumdan çok etkilenmektedirler.

Bu çalışmada engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete, depresyon ve psikolojik sağlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Araştırmada engelli bireye sahip anneler ile tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin psikolojik sağlık, anksiyete düzeyi ve depresyon düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemelerde t testi kullanılarak incelenmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Engelli çocuğa sahip olan annelerin psikolojik sağlık, anksiyete ve depresyon düzeylerini belirlemek üzere, engelli çocuğa sahip 75 anne ve çocuğu engelli olmayan 75 anne ile birlikte toplam 150 katılımcı bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Katılımcılar 25 ile 48 yaş arasında yer almaktadır ve yaş ortalaması 33 ± 3.14 yıldır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Depresyon Envanteri ve Connor-Davidson Psikolojik Sağlık Ölçeği kullanılmıştır.

Beck Anksiyete Ölçeği; Beck, Epstein, Brown ve Ster (1988) tarafından geliştirilmiş olup, Türkçe'ye Ulusoy, Şahin ve Erkmén (1996) tarafından uyarlanmıştır. 21 maddeden oluşan ölçek, bireylerin yaşadığı anksiyete belirtilerinin sıklığının belirlenmesi için kullanılmaktadır. Toplam puanın yüksekliği kişinin yaşadığı anksiyetenin yüksekliğini göstermektedir. Psikiyatrik hastalığı olan bireylerle yapılan çalışmada, ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının 0.93 olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin madde toplam puan korelasyon katsayısı ise 0.45-0.72 arasında değişirken; test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise $r=0.57$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin Beck Umutsuzluk Ölçeği ile 0.34 ($p<0.01$), Beck Depresyon Ölçeği ile 0.46 ($p<0.001$) olarak belirtilmiştir.

Beck (1961) tarafından geliştirilen Beck Depresyon Envanteri; depresyonda görülen bedensel, duygusal, bilişsel ve motivasyonel belirtileri ölçmektedir. Ölçeğin amacı depresyon yönünden riski belirlemek ve depresif belirtilerin düzeyini ve şiddet değişimini ölçmektir. Ölçeğin ülkemizde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Hisli (1989) tarafından yapılmıştır. Ölçek dörtlü likert tipi geliştirilmiş olup toplam 21 kendini değerlendirme cümlesi içermektedir. Toplam puanın yüksekliği depresyon düzeyinin ya da şiddetinin yüksekliğini göstermektedir. Ölçeğin geçerlilik güvenilirlik çalışmasında test tekrar test güvenilirlik katsayısı 0,65, iki-yarım test güvenilirliği katsayısı öğrenci grubu için 0.78, depresif hastalar için 0.61 olarak bulunmuştur (Hisli, 1988). Kesme puanı 15 olarak belirlenmiştir.

Connor-Davidson Psikolojik Sağlık Ölçeği; Connor ve Davidson (2003) tarafından geliştirilmiş olup, 5'li likert tipi ve 25 maddelik bir ölçektir. Ölçek, psikolojik sağlığı ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. Ölçekten alınan toplam puanların yüksekliği, bireyin psikolojik sağlığının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Kararımak (2010) tarafından yapılmış ve elde edilen Cronbach alfa katsayısı 0.92 çıkmıştır. Ülker Tümlü (2012) tarafından ölçeğin test tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.75, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ise 0.84 bulunmuştur.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Ölçekler uygulanmadan önce tüm katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Ölçeklerin nasıl doldurulacağıyla ilgili gerekli açıklama yapıldıktan sonra araştırmaya katılımın gönüllülüğe dayalı olduğu ve istedikleri zaman araştırmadan ayrılacakları ifade edilmiştir. Araştırmada engelli çocuğa sahip olan ve engelli çocuğa sahip olmayan annelerin anksiyete, depresyon ve psikolojik sağlıkla ilişkili ölçeklerden aldıkları puanlar açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemelerde t testi kullanılarak incelenmiştir. Verilerin istatistiksel analizi SPSS 11.00 programı ile gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete puanlarına ilişkin t testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Değişken	Engelli çocuğa sahip olma	n	\bar{X}	SS	sd	t	p
----------	---------------------------	---	-----------	----	----	---	---

Anksiyete	Engelli çocuğu olan anneler	75	18.07	7.79	112	7.22	0.00
	Çocuğu engelli olmayan anneler	75	8.25	6.23	110.93	7.42	0.00

Tablo 1’de görüldüğü engelli çocuğu olan annelerin anksiyete puanları (\bar{X} =18.07, SS =7.79), çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete puanlarından (\bar{X} =8.25, SS =6.23) daha yüksektir. Araştırma sonucuna göre engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete ($t(112)$ =7.22, sd =112, p =0.000) puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

Engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin depresyon puanlarına ilişkin t testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin depresyon puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Değişken	Engelli çocuğu sağığ olma	<i>n</i>	\bar{X}	<i>SS</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Depresyon	Engelli çocuğu olan anneler	75	16.42	10.42	112	5.16	0.00
	Çocuğu engelli olmayan anneler	75	7.45	6.34	99.54	5.33	0.00

Tablo 2’ye bakıldığında engelli çocuğu olan annelerin depresyon puanlarının (\bar{X} =16.42, SS =10.42), çocuğu engelli olmayan annelerin depresyon puanlarından (\bar{X} =7.45, SS =6.34) daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırma sonucuna göre engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin depresyon ($t(112)$ =5.16, sd =112, p =0.000) puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

Engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin psikolojik sağığlık puanlarına ilişkin t testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin psikolojik sağığlık puanlarına ilişkin t testi sonuçları

Değişken	Engelli çocuğu sağığ olma	<i>n</i>	\bar{X}	<i>SS</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Psikolojik Sağığlık	Engelli çocuğu olan anneler	75	15.65	6.12	112	-2.65	0.00
	Çocuğu engelli olmayan anneler	75	17.23	3.24	110.26	-2.56	0.00

Tablo 3’te ise engelli çocuğu olan annelerin psikolojik sağığlık puanlarının (\bar{X} =15.65, SS =6.12), çocuğu engelli olmayan annelerin psikolojik sağığlık puanlarından (\bar{X} =17.23, SS =3.24) daha düşük olduğu görülmektedir. Araştırma sonucuna göre engelli çocuğu olan anneler ile çocuğu engelli olmayan annelerin psikolojik sağığlık ($t(112)$ =-2.65, sd =112, p =0.000) puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Engelli çocuğu olan ve çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete, depresyon ve psikolojik sağığlık puan ortalamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığının incelendiği bu araştırmada, engelli çocuğu olan annelerin anksiyete ve depresyon puanlarının, çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete ve depresyon puanlarından daha yüksek

olduğu belirlenmiştir. Psikolojik sağlık puan ortalamaları açısından bakıldığında ise engelli çocuğu olan annelerin puan ortalamalarının çocuğu engelli olmayan annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

Ailede engelli bir çocuğun doğumu, aile üyelerinin yaşamlarını, duygularını, düşünce ve davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Engelli çocuklar normal gelişim gösteren yaşlıtlarından daha fazla bakım ve desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Bunu da çoğunlukla anneler karşılamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre engelli çocuğu olan annelerin anksiyete ve depresyon puanları, çocuğu engelli olmayan annelerinkinden daha yüksektir. Engelli bir çocuğa sahip olma engeli ve engelinin derecesi ne olursa olsun anneler için yüksek derecede kaygı verici bir durumdur (Trute, Hiebert ve Levine, 2007:2). Araştırmalar engelli çocuğu olan annelerin anksiyete düzeylerinin daha yüksek olduğunu (Toros, 2002:45; Hasting, 2003:231) ve bu annelerde depresyon gibi ruhsal sorunların, engelli çocuğu olmayan annelere göre daha fazla görüldüğünü göstermektedir (Smith ve diğ., 1993:1185; Hanson ve Hanline, 1994:234). Psikolojik sağlık açısından bakıldığında ise engelli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik sağlık düzeylerinin, çocuğu engelli olmayanlardan daha düşük olduğu belirlenmiştir (Küçük ve Sarıçam, 2015:12).

Sonuç olarak engelli çocuğa sahip olan annelerin anksiyete ve depresyon düzeylerinin çocuğu engelli olmayan annelere göre daha yüksek olması ve bu annelerin psikolojik sağlık düzeylerinin daha düşük olmasının diğeri araştırmalarla tutarlı ve beklendik bir sonuç olduğunu söyleyebiliriz.

5. Öneriler

Engelli bir çocuğun bakımıyla ilgilenmek annelere çok büyük yük getirmektedir. Özellikle anneler çocuklarıyla çok fazla vakit geçirdikleri için bu durumdan fazlasıyla etkilenmektedirler. Dolayısıyla engelli çocuğa sahip anneler yaşadıkları birtakım güçlüklerden dolayı psikolojik desteğe ihtiyaçları duyabilmektedirler. Verilecek psikolojik desteklerle risk grubunda yer alan bu annelerin psikolojik sağlık düzeylerinin yükseltilebileceği, anksiyete ve depresyon düzeylerinin de düşürülebileceği düşünülmektedir.

Engelli çocuğa sahip olma konusunu içeren araştırmaların çoğu annelerle yapılmıştır. Benzer çalışmaların engelli çocuğu olan babalar üzerinde de yapılması önerilebilir. Ayrıca ebeveynlerin, engelli çocuğun bakımı konusunda ortak ve eşit bir şekilde sorumlu olduğu ve bakımının sadece annenin sorumluluğunda olmadığı konusunda anne babalara yapılacak farkındalık çalışmalarıyla, risk grubunda olan annelerin psikolojik sağlık düzeylerinin desteklenmesi önerilebilir.

Ayrıca bu araştırmada, katılımcılara öz bildirime dayalı ölçme araçlarının uygulanması ve araştırmada kullanılan yöntemin nedenselliğe ilişkin yorumlar yapmayı zorlaştırması gibi sınırlılıklar vardır. Dolayısıyla engelli çocuğu olan annelerin anksiyete, depresyon ve psikolojik sağlık düzeylerini belli bir zaman aralığında gözlemeyi içeren boylamsal araştırmalar yapılması önerilebilir.

Kaynaklar

- Beck, Aaron. (1961), An Inventory for Measuring Depression, *Archives of General Psychiatry*, 4: 561-571.
- Beck, Aaron, Epstein, Norman, Brown, Gary ve Ster, Robert. (1988), An Inventory for Measuring Clinical Anxiety: Psychometric Properties, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56:893-897.
- Bilal, Emek ve Dağ, İhsan. (2005), Eğitilebilir Zihinsel Engeli Olan ve Olmayan Çocukların Annelerinde Stres, Stresle Başa Çıkma ve Kontrol Odağının Karşılaştırılması, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(2): 56-68.
- Block, Jack ve Kremen, Adam. (1996), IQ and Ego-Resiliency: Conceptual and Empirical Connections and Separateness, *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(2): 349-361.

- Bright, Jeniffer, Hayward, Peter ve Clement, John. (1997), Dealing With Choronic Stress: Coping Strategies, Self-Esteem and Service Use in Mothers of Handicapped Children, *Journal of Mental Health*, 6(1), 67-75.
- Connor, Kathryn ve Davidson, Jonathan. (2003), Development of a New Resilience Schale: TheConnor-Davidson Resilience Schale, *Depression and Anxiety*, 18: 76-82.
- Damiani, Victoria. (1999), Responsibility and Adjustment in Siblings of Children With Disabilities: Update and Review, *The Journal of Contemporary Human Services*, 1: 34-40.
- Dönmez, Nilay, Bayhan, Pınar ve Artan, İsmihan. (2000). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Beklentileri ve Endişe Duydukları Konuların İncelenmesi, *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 11: 16-24.
- Duygun, Tolga ve Sezgin, Nilhan. (2003), Zihinsel Engelli ve Sağlıklı Çocuk Annelerinde Stres Belirtileri, Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Algılanan Sosyal Desteğin Tükenmişlik Düzeyine Olan Etkisi, *Türk Psikoloji Dergisi*, 18:37-52.
- Dyson, Lily. (1991), Families of Young Children With Handicaps: Parental Stressand Family Functioning, *American Journal on Mental Retardation*, 95:623-629.
- Esdaille, Susan ve Greenwood, Kenneth Mark. (2003). A Comparison of Mothers' and Fathers' Experience of Parenting Stress and Attributions for Parent Child Interaction Outcomes, *Occupational Therapy International*, 10: 115-126.
- Hanson, Marci ve Hanline, Mary Frances. (1994), Parentinga Child With a Disabilities: a Longitudinal Study of Parental Stress and Adaptation, *Journal of Early Intervention*, 14: 234-248.
- Hastings, Richard. (2003), Child Behaviour Problems and Partner Mental Health as Correlates of Stress in Mothers and Fathers of Children With Autism, *Journal of Intellectual Disability Research*, 47: 231-237.
- Hisli, Nesrin. (1988), Beck Depresyon Envanterinin Geçerliği Üzerine Bir Çalışma, *Türk Psikoloji Dergisi*, 6(22): 118-126.
- Hisli, Nesrin. (1989), Beck Depresyon Envanterinin Üniversite Öğrencileri İçin Geçerliği, Güvenirliği, *Psikoloji Dergisi*, 7: 3-13.
- İçağasıoğlu, Münire Arzu. (2002), *Zihinsel Özürlüler Özel Rehabilitasyon Merkezleri: Verilen Hizmetler ve Sosyal Hizmet Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jacelon, Cynthia. (1997), The Trait and Process of Resilience, *Journal of Advanced Nursing*, 25: 123-129.
- Kararımak, Özlem. (2010), Establishing the Psychometric Qualities of the Connor-Davidson Resilience Scale Using Exploratory and Confirmatory Factor Analysis in a Trauma Survivor Sample, *Psychiatry Research*, 179(3): 350- 356.
- Kazak, Anne ve Marvin, Robert. (1984), Differences, Difficulties and Adaption: Stres and Social Network in Families With a Handicapped Child, *Family Relations*, 33: 67-77.
- Küçük, Ayşe Ahsen. ve Sarıçam, Hakan. (2015), Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Ebeveynler İle Normal Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Psikolojik Sağlık Düzeylerinin Karşılaştırılması, 25. *Ulusal Özel Eğitim Kongresi*, <https://www.researchgate.net/publication/285926266> adresinden alınmıştır.
- Luthar, Suniya,Cicchetti, Dante. veBecker, Bronwyn. (2000), The Construct of Resilience: a Critical Evaluation And Guidelines for Futurework, *Child Development*,71(3): 543-562.

- Macias, Michelle, Saylor, Conway, Rowe, Brandyyve Bell, Nancy. (2003), Age-Related Parenting Stress Differences in Mothers of Children With Spinabifida, *Psychological Reports*, 93: 1223-1232.
- Masten, Ann ve Obradovic, Jelena. (2007), Disaster Preparation and Recovery: Lessons From Research on Resilience Inhuman Development, *Ecology and Society*, 13(1): 9-25.
- Norman, Elaine. (2000), *Resiliency Enhancement: Putting The Strengths Perspective into socialwork*, New York: Columbia UniversityPress.
- Özşenol, Fuat, Işıkhana, Vedat, Ünay, Bülent, Aydın, Halil İbrahim, Akın, Rıdvan ve Gökçay, Erdal. (2003), Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi, *Gülhane Tıp Dergisi*, 45: 156-164.
- Ryde-Brant, Brita. (1990), Anxiety and Defence Strategies of Children With Different Disabilities, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 63: 183-192.
- Savaşıır, Işıık ve Şahin, Nesrin Hisli. (1997), *Bilişsel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- Smith, Timothy, Innocenti, Mark, Boyce, Glenna. ve Smith, Cindy. (1993), Depressive Symptomatology and Interaction Behaviour of Mother Shaving Child With Disabilities, *Psychological Reports*, 73: 1184-1186.
- Toros, Fevziye. (2002), Zihinsel Ve/Veya Bedensel Engelli Annelerin Anksiyete, Depresyon, Evlilik Uyumlarını Algılama Seklinin Değerlendirilmesi, *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry*, (2):45-52.
- Trute, Barry, Hiebert-Murphy, Diane ve Levine, Kathryn. (2007), Parental Appraisal of the Family Impact of Childhood Developmental Disability: Times of Sadnessand Times of Joy,*Journal of Intellectual Disability Research*, 32(1):1-9.
- Ulusoy, Mustafa, Şahin, Nesrin Hisli ve Erkmn, Hüsnü. (1998), Turkish Version of the Beck Anxiety Inventory: Psychometric Properties, *Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapies*, 12:163-172.
- Ülker Tümlü, Gamze. (2012), *Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Farklı Üniversite Öğrencilerinin Temas Engellerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.